

پیشوایان مذهب شیعه

(۴)

دکتر منوچهر خدایار محبی

فصل سوم

از ابن زهره تا ابن طاووس

۱۵ - حمزة بن علی بن زهره حسینی معروف به عزالدین ابوالمکارم است و در سال پانصد و هشتاد و پنج فوت کرده و در شهر حلب مدفون گردیده است ، او را «حسینی» گویند زیرا سلسله نسب او به امام جعفر صادق علیه السلام و در نتیجه به امام حسین علیه السلام میرسد .

صاحب «تنقیح المقال» تاریخ تولد او را ماه رمضان پانصد و یازده و مرگ او را پانصد و هشتاد و پنج نوشته است .

ابن زهره دارای تألیفات بسیاری درباره نجوم و توحید و فلسفه و فقه است که مشهورترین آنها کتب «غنیة النزوع» در مسائل اصول فقه و «قبس الانوار» در شرح حال ائمه اطهار است .

۱۶- شیخ رشیدالدین ابو جعفر محمد بن علی مشهور به «ابن شهر آشوب» است. ابن شهر آشوب از مردم ساری مازندران است و فاضل تفرشی نیز لقب دارد . وی

در حدود سال ۴۸۹ متولد شد و در شعبان سال ۵۸۸ هجری در شهر حلب وفات یافت .
تحصیلات او بیشتر در رشته اخبار و علم رجال و تفسیر قرآن است بعلاوه شاعری
ادیب و واعظی شهر بشمار میرود . شرح حال او در کتاب «طبقات المفسرین» و «مقدمه
معالم العلماء» بقلم عباس اقبال و همچنین کتاب «مناقب» و «منتهی الامال» و «راهنمای دانشوران»
و جلد بیست و پنجم بحار الانوار مندرج است .

جارالله زمخشری و ابو عبدالله محمد بن احمد نظنزی و سیدنا صحرالدین ابو الفتح
عبدالواحد تمیمی و احمد بن علی بن ابیطالب طبرسی و ابوعلی فضل بن حسن طبرسی و
شیخ ابوالحسن بن شیخ ابوالقاسم بن حسین بیهقی صاحب تاریخ بیهقی و محمد بن احمد
بن علی فتال و ابوالقحوح رازی و قطبر اوندی از جمله استادان ابن شهر آشوب بشمار میروند.
تألیفات وی یکی «مثالب النواصب» و دیگری «المخزون المکنون فی عیون
الفنون» و سوم «الطرائق فی الحدود والحقائق» و چهارمی «المثال فی الامثال» و پنجم
«الاسباب والنزول علی مذهب آل رسول» است ولی آنچه مشهور است دو جلد کتاب
«مناقب آل ابیطالب» و «معالم العلماء» است .

چون در زمان ابن شهر آشوب سلاجقه بزرگ انقراض یافته بودند و سلجوقیان
عراق و خوارزمشاهیان در مذهب سنت متعصب بودند کار را بر شیعه سخت گرفتند. ابن شهر
آشوب ناچار به شهر حلب که پناهگاه عالمان شیعه بود مهاجرت کرد و تا پایان عمر در
آنجا بزیست و در دامنه کوه جوشن بخاک سپرده شد باین ترتیب حوزه های علمیه لبنان
توسعه یافت و جبل عامل و سایر نواحی شیعه نشین لبنان مرکزیت مخصوص یافت و از
نظر اهمیت و اعتبار پس از نجف بزرگترین پایگاه علمای شیعه گردید. این حوزه علمیه
تا عصر صفویه با حوزه های علمیه نجف رقابت و برابری میکرد تا اینکه پس از مسافرت
شیخ کرکی بایران در زمان شاه طهماسب حوزه مرجعیت مجدداً بایران و نجف منتقل
گردید با وجود این هنوز هم حوزه های علمیه لبنان در تاریخ مذهب شیعه اهمیت و ارزش
بسیاری دارد .

۱۷- شیخ محمد بن احمد مشهور به «ابن ادریس حلی» که در سال ۵۹۸ هجری وفات یافته است. نوه دختری شیخ طوسی است که شرح حالش گذشت. ابن ادریس معمولاً بعنوان صاحب کتاب «السرائر» در فقه معروف است و از خانواده روحانی بشمار میرود.

۱۸- ابوالفضل شاذان بن جبرئیل قمی از مراجع بزرگ شیعه در پایان قرن ششم و آغاز قرن هفتم هجری است. تاریخ وفات او را در حدود سال ۶۱۸ هجری نوشته اند. شاذان بن جبریل از دانشمندان بزرگ قم بشمار میرود و در شهر مدینه در حجاز سکونت داشته است.

تالیفات وی بیشتر در رشته علوم فقهی و تاریخ ائمه شیعه است و دو کتاب از او بنامهای «ازاحة العلة فی معرفة القبلة» و «فضائل در مناقب ائمه اطهار» معروف است. نویسندگان کتب بحار الانوار و هدیة الاحباب و ریاض العلماء و مقابس الانوار و روضات الجنات و ریحانة الادب و تاریخ بیهق و معجم البلدان از شرح حال و آثار شاذان بن جبرئیل قمی سخن گفته اند.

۱۹- فخار بن معد بن فخار شمس الدین ابوعلی موسوی حائری از علماء و فضلاء نیمه اول قرن هفتم هجری است که در سال ۶۳۰ هجری وفات یافته است. مهمترین استادان وی یکی شیخ محمد بن احمد مشهور به ابن ادریس حلی و دیگری شاذان بن جبرئیل قمی است. فخار بن معد فاضلی ادیب و محدثی جلیل بوده است سید عبد الحمید و محقق حلی و شیخ شمس الدین و سید محیی الدین ابو حامد محمد بن ابی القاسم و سایر مراجع شیعه از وی روایت کرده اند صاحب تنقیح المقال مینویسد عده ای او را کم نظیر دانسته اند. فخار بن معد دارای آثاری است که «کتاب اسلام ابی طالب والرد علی منکریه» از آن جمله است.

۲۰ - نجیب‌الدین ابوالبراهیم محمد بن جعفر بن ابی‌البقاء هبة‌الله بن نماحلی رئیس فقهاء شیعه در عصر خود بود که در سال ۶۴۵ هجری وفات یافت و در شهر نجف مدفون گردید .

۲۱ - نجم‌الدین جعفر بن محمد بن جعفر که به « ابن نماحلی » مشهور است فرزند شیخ نجیب‌الدین ابوالبراهیم میباشد . ابن نما بنام صاحب کتاب « المقتل » (مشیر الاحزان) مشهور است و پس از پدر از بزرگترین مراجع شیعه در عصر خویش است .

۲۲ - سیدرضی‌الدین ابوالقاسم علی بن موسی بن جعفر به « ابن طاووس » مشهور است و در سال ۶۶۴ هجری وفات یافته است . صاحب تنقیح‌المقال اورا از بزرگان علماء شیعه و جلیل‌القدر و عظیم‌المنزلت میدانند در فضل و بندگی خدا و دانش و اطمینان بروایاتش کم نظیر است .

فصل چهارم

از خواجه نصیر‌الدین تا فخر‌المحققین

۲۳ - خواجه نصیر‌الدین طوسی از دانشمندان و سیاستمداران و بزرگان عالیقدر شیعه در قرن ششم هجری است . نام خودش و پدرش هر دو « محمد » و کنیه‌اش « ابوجعفر » است . هنگام طلوع آفتاب روز شنبه یازدهم جمادی‌الاولی در سال پانصدونود و هفت هجری مطابق با سال ۱۲۰۱ میلادی در « طوس » متولد شد و آخر روز دوشنبه هجدهم ذیحجه سال ۶۷۲ هجری برابر با سال ۱۲۷۲ مسیحی در بغداد فوت کرد و در کاظمین مدفون گردید . از نظر منشأ اجتماعی از طریق پدر روحانی است ولی فرزندان وی هم اهل علم بودند و هم در سیاست مداخله داشتند .

محل سکونت خواجه ابتدا در طوس و بعد نیشابور و سپس چندی در قهستان بود از آن پس در الموت اقامت کرد و پس از ورود هلاکوخان مغول بایران و قلع و قمع فرقه اسماعیلیه در مراغه و چندی هم در آخر عمر در بغداد میزیست .
خواجه نصیر‌الدین با المستعصم خلیفه عباسی و ناصر‌الدین محتشم و خورشاه و

هلاکو و اباقاآن و ابن علقمی وزیر و شمس الدین جوینی وزیر و عظاملك جوینی معاصر بود و در عصر حکومت و سلسله آل عباس وایلخانیان میزیست . از نظر سیاسی و مذهبی باخاندان عباسی مخالف بود ولی باایلخانیان مراقت و موافقت داشت .

تحصیلات خواجه در ادبیات و علوم ریاضی و فقه و کلام و تاریخ و طب و حکمت و فلسفه بود که در هر رشته تألیفات عدیده دارد و کتب و آثار او مرجع دانشمندان شیعه است .

محمد بن محمد را استادان بسیاری است که معروف ترین ایشان یکی «شیخ معین الدین سالم بن بدران» و دیگری «ابراهیم بن علی» و سومی «شیخ ابوالسعادات اسعد بن عبدالقاهر» و چهارمی «فریدالدین داماد» است .

حوزه درس وی در مراغه بسیار مهم و طالبان از ایران و سایر ممالک اسلامی برای استفاده از محضرش بمراغه آمده و مستفید میشدند ، چنانکه برخی از بزرگترین دانشمندان عصر پس از وی از شاگردان او بشمار میروند نظیر: قطب الدین شیرازی - علامه حلی - کمال الدین ابومحمد رضا بن فخرالدین آبی - سید رکن الدین حسن بن محمد بن شرفشاه استرآبادی - کمال الدین عبدالرزاق معروف به ابن الفوطی .

خواجه را تألیفات بسیار است که ذکر آن در این مختصر نمی گنجد . قسمت مهم آن کتب ریاضی و فلسفه و کلام و طب و اخلاق و مباحث فلسفی است و تحریرات ریاضی وی مانند تحریر اقلیدس و تحریر مجسطی مشهور است . در میان دانشمندان شیعه معمولاً تحت عنوان صاحب کتاب «تجرید الکلام» معروف است . این کتاب در مدارس علوم قدیمه از جمله کتب درسی است و محل بحث و گفتگوی دائمی صاحب نظران است . سیاست و روحانیت هر دو در شخصیت خواجه نصیر الدین جمع بود . در نزد ناصر الدین محترم بسیار محترم و سمت ندیمی داشت . همچنین در دربار اسماعیلیه و خورشاه آخرین کس از این سلسله محترم میزیست و در کارهای مملکتی باوی مشورت میشد ، در دربار هلاکو بقدری تقرب حاصل کرده بود که بعضی اوقات جزو وزراء نوشته اند . در زمان هلاکو خان تمام اوقاف ممالک ایران با اختیار وی گذاشته شده بود

و او منافع آنرا صرف علما و طالبان علم میکرد .

از نظر سیاسی هلاکوخان مغول را وادار کرد تا بغداد را بگشاید و سلسله بنی عباس را منقرض سازد و بزرگترین مخالفین استقلال سیاسی ایران را براندازد . این اقدام درحقیقت مقدمه ایست برای گسترش نفوذ شیعیان و آماده ساختن محیط برای پیدایش عصر صفویه .

بلحاظ علمی بهترین کتب را در باره علوم مختلف و همچنین فرق اسلام مخصوصاً فرقه اسماعیلیه و شیعه امامیه نوشت و آثار وی در باره این دو گروه اسلامی بهترین مرجع و سند تاریخی و اجتماعی است .

مدارک و مآخذ تحقیق راجع بحالات خواجه بسیار است و از همه مهمتر «وفات الوفیات ابن شاکر» و «الوافی بالوفیات صلاح الدین صفدی» است. آنچه از حالات و گزارش زندگانی خواجه نصیرالدین طوسی در اینجا ذکر شد از کتاب «احوال و آثار خواجه» تألیف استاد دانشمند و عالیقدر دانشگاه طهران جناب آقای مدرس رضوی بدست آمده است و بعلاوه از نظرات علمی و تحقیقات دقیق وارزنده ایشان بطورشفاهی استفاده بعمل آمده است .

۲۴- جعفر بن حسن بن یحیی بن سعید مشهرر به «محقق حلی» است . کنیه اش «ابوالقاسم» ملقب به «نجم الدین» و بنام «محقق اول» معروف است پدر «محقق حلی» فقیه بوده و بنا بر این وی از خانواده ای روحانی بشمار میرود .

محقق اول در سال ۶۰۲ و یا شاید ۶۳۸ هجری متولد شده و در روز شنبه ماه محرم سال ۷۲۶ هجری و یا ربیع الآخر سال ۶۷۶ برابر با ۱۲۷۷ میلادی وفات یافته و در «حله» مدفون است .

شیخ ابوالقاسم نجم الدین با هلاکوخان مغول و خواجه نصیرالدین طوسی معاصر است از بزرگترین استادان وی «فخار ابن معد» و مهمترین شاگردان او «علامه حلی» است .

تحصیلات شیخ در رشته فقه و اصول و علم کلام است و از شاعری نیز بهره ای

کافی دارد. تألیفات محقق اول بیشتر در باب فقه و اصول و منطق است که مشهورترین آن‌ها بشرح زیر است:

- ۱- کتاب نافع مختصر «شرایع الاسلام» است ۲- رساله‌ای در باب قبله،
 - ۳- کتاب معارج در اصول فقه ۴- کتاب نکث‌النهاییه که شرح نهاییه شیخ طوسی است
 - ۵- کتاب کهنه در منطق ۶- کتاب نهج‌الاصول ۷- کتاب التنبیه در منطق.
- شیخ از بزرگان فقهاء شیعه است که آثار او نزد علماء شیعه بعنوان سند و مرجع شناخته شده ولی آنچه شهرت بیشتر دارد کتاب «شرایع الاسلام» او است که دانشمندان شیعه شرح بسیاری بر آن نوشته‌اند و بزبان فرانسوی نیز ترجمه و تفسیر شده است اکنون نیز کتاب درسی مدارس علوم قدیمه و دانشکده حقوق دانشگاه طهران است.

۲۵- علامه حلی دانشمند بزرگ شیعه است که در ۲۹ رمضان سال ۶۴۸ هجری در حله متولد گردیده و روز بیست و یکم محرم سال ۷۲۶ قمری فوت کرده است. نامش «حسن» و کنیه‌اش «ابومنصور» است بعلاوه او را «آیت‌الله شیخ جمال‌الدین و فاضل و «ابن‌المطهر» نیز گفته‌اند. نام پدرش سدیدالدین یوسف فرزند زین‌الدین علی بن مطهر است.

زادگاه علامه شهر «حله» است که از شهرهای مشهور عراق و میان نجف و کربلا واقع است و از مراکز علمی شیعه بشمار میرود. این شهر با مرسیف‌الدوله که از امرای دیالمه بود در سال ۴۹۵ هجری بنا شد. علامه در خانواده‌ای متولد شد که همه از مردان علم و دانش و مراجع خاص و عام بودند. پدرش «یوسف سدیدالدین حلی» از بزرگترین علماء و مراجع آن عصر بشمار میرفت باین ترتیب از نظر منشاء اجتماعی علامه از خانواده‌ای روحانی است.

علامه از کودکی تحصیل دانش پرداخت، علوم مقدماتی و فقه و اصول و تفسیر و حدیث و رجال را در «حله» نزد پدرش و سایر علمای آنجا مانند دائی‌اش محقق حلی مؤلف کتاب «شرایع» و پسر عم مادرش شیخ نجیب‌الدین یحیی بن سعید حلی مؤلف کتاب

«الجامع» و سید جمال الدین احمد بن طاووس و رضی الدین علی بن طاووس و حکیم مشهور «ابن میثم» بحرینی مؤلف کتاب «شرح نهج البلاغه» آموخت .

بعلاوه خواجه نصیرالدین طوسی و علی بن عمر کاتبی قزوینی شافعی و محمد بن محمد بن احمد و جمعی دیگر از بزرگان شیعه و اهل سنت سمت استادی علامه را داشتند. در آن زمان کشور ایران در آتش ظلم و بیداد گری و قتل عام اولاد چنگیز خان مغول میسوخت ، در سال ۶۵۶ «هلاکو» نواده چنگیز لشکر به بغداد کشید و کشور اسلامی عراق را گرفتار وحشت و نا امنی نمود ، با ورود سپاه مغول بعراق و قتل عام مردم بی گناه ، مردم حله نیز مانند اهالی سایر شهرها از ترس بدهات اطراف پراکنده شدند . علامه در این موقع دهساله بود ، پدرش سدیدالدین حلی بملاقات هلاکوخان رفت و فرمائی گرفت که بموجب آن اماکن مقدسه از تجاوز مغولان محفوظ بماند . حله فعالیت علمی خود را از سر گرفت ، و علامه نابغه ی جوان بمنظور ملاقات علمای سائر فرق اسلامی و استفاده از محضرشان به بغداد و دیگر شهرهای عراق بمسافرت پرداخت. در این موقع حکیم بزرگ خواجه نصیرالدین طوسی در اواخر عمر خود همراه اباقخان پسر هلاکوخان به عراق آمد و در راه زیارت ائمه اطهار وارد حله گشت . علامه فرصت را مغتنم شمرد و به استفاده از علوم و انفاص قدسیه خواجه اهتمام ورزید بطوریکه تا پایان عمر خواجه درس فرمود و حاضر با او بود .

علامه بدعوت سلطان محمد خدا بنده پادشاه مغول سفری بایران نمود و مدتی در پایتخت وی سلطانیه قزوین سکونت گزید و سلطان محمد را شیعه نمود و درس فرها با وی همراه بود و در این سفرها از محضر عده ای از دانشمندان سنی مانند حکیم بزرگ و ناهمی نجم الدین کاتبی قزوینی شافعی معروف به دبیران که سرآمد علمای منطق بود و دانشمندان مشهور چون شیخ برهان الدین نسفی و جمال الدین حسین بن ابان نحوی از علمای ادب و شیخ غزالدین فاروقی واسطی از مجتهدین نامی و شیخ تقی الدین عبدالله بن جعفر بن علی صباغ حنفی کوفی و شمس الدین محمد بن احمد شافعی کیشی (که مردی متکلم و فقیه و خواهرزاده قطب الدین شیرازی بوده است) استفاده برد.